

PARAPSIKOLOJİK FENOMENLER ÜSTÜNE BİLİMSEL VE FELSEFÎ BİR SORUŞTURMA

Şahin EFİL*

A SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL INVESTIGATION ON PARAPSYCHOLOGIC PHENOMENA

This paper intends to deal with and discuss the relationship between out of body experiences, near-death experiences, lucid dreams and theory of parallel universes, which is the popular version of quantum mechanics. Without disregarding the affinity in the fields of para-psychologic phenomena and science, it analyzes the degree of this affinity in these fields as well as the problems which seem to arise in the relation between para-psychologic phenomena and science. In the final analysis, it aims at establishing a synthesis according to logical results out of relations between the claims made by the theory of parallel universes and para-psychologic phenomena.

Bu çalışma, beden dışı deneyimler, yakın ölüm deneyimleri ve lüsid rüyalar gibi psişik ve parapsikolojik fenomenler ile kuantum mekaniğinin popüler versiyonlarından birisi olan paralel evrenler yorumu arasındaki ilişkiyi konu edinmekte ve tartışmaktadır. Dolayısıyla burada bazı parapsikolojik hadiselerle bilim arasındaki ilişkide ortaya çıkan benzerlik ve uyumu göz ardı etmeden, bu ilişkinin boyutları ve bunların bizi götürebileceği bilimsel ve felsefî açmazlar, eleştirel ve çözümleyici bir yaklaşımla irdelenmektedir. Sonuçta ise, paralel evrenler teziyle söz konusu parapsikolojik fenomenler arasındaki ilişkilerin mantıksal sonuçlarından hareketle bir senteze gidilmektedir.

Giriş

Bilindiği üzere, *beden dışı deneyimler, yakın ölüm tecrübeleri, lüsid rüyalar* ve daha pek çok psişik ve parapsikolojik olaylar, kadim dönemlerden beri hemen her yaş ve meslekten insanın ilgi odağı olagelmıştır. Bu tip psişik ve olağan dışı tecrübî olaylar hakkında yapılan araştırmalar çok da yeni değildir; önde gelen birçok bilim adamı, filozof ve psikoloğun önderliğinde çalışmalar yapılmış, bu konudaki mevcut bilgiler toplanmak suretiyle bilimsel olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹ Bugün

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. sahinefil52@hotmail.com

¹ John Hick, *Philosophy of Religion*, Prentice-Hall, New Jersey, 1965, s. 127.

de bu çalışmalar, çok daha kapsamlı ve sistematik bir biçimde sürdürülmektedir.² Bu konularda birbirinden farklı bir çok görüş ileri sürülmüş ve açıklamalarda bulunulmuştur; onları bütünüyle burada inceleme ve haklarında kesin şeyler söyleme imkânımız yoktur.³ Bununla birlikte, biz bu makalede beden dışı deneyimler, ölüme yakın tecrübeler ve lüsid rüyalarla ilgili ardı arkası kesilmeyen ve çok farklı açıklama biçimleri bir yana, onların bir başka boyutuna, bir bakıma bilimsel gelişmelerin ışığında bu tecrübelerin yeni açıklama biçimlerine dikkat çekecek ve bu noktada genel bir değerlendirme yapacağız. Sözün özü, bu çalışma modern bilimde *Paralel Evrenler* hipotezi ile söz konusu tecrübeler arasındaki ilişkiyi konu edinmekte ve onları tartışmakta; bunlar arasındaki benzerlik ve uyuma dikkat çekmektedir. Bu ilişkinin ortaya konabilmesi için, her şeyden önce, ilişkiye konu olan şeylerin kısa da olsa vuzuha kavuşması kaçınılmaz gözükmektedir.

1. PARALEL EVRENLER YORUMU

Bilindiği üzere, “yeni fizik” ya da diğer adıyla “modern fizik” denildiğinde, ilk akla gelen şey, hiç kuşkusuz ki, genel görelilik ile kuantum teorileridir. Bu nedenle, modern bilimin temel paradigmalarının büyük ölçüde bu iki teoriye dayandığı söylenilebilir.⁴ Elektron, proton, nötron ve kuvarik gibi atom-altı parçacıkları kendine konu edinen kuantum teorisi,⁵ 20. yüzyılın en büyük ve en başarılı teorilerinden birisi olarak kabul edilmektedir.⁶ Kuantum kozmolojisinin önemli yorumlarından ve açıklamalarından birisi olarak görülen “*paralel evrenler*” (Parallel Universes) hipotezi, ilk kez Amerikalı fizikçi Hugh Everett tarafından önerilmiştir.⁷ Bu tez, sonraki yıllarda daha fazla ilgi toplamış ve birçok bilim adamı tarafından çeşitli yorum ve katkılarla geliştirilerek savunulmuştur.⁸

Hiç şüphesiz paralel evrenler hipotezi, kuantum mekaniğinin ilginç, çok popüler ve bilimsel platformlarda çok tartışılan yorumlarından birisidir. Bu hipotezde birbirinden bağımsız ve farklı, hiçbir şekilde birbiriyle etkileşime girmeyen, çok sayıda evrenin varlığı savunulmaktadır. İçinde yaşadığımız evren de onlardan birisidir.⁹ Konuyla doğrudan ilgilenen fizikçilerden Wolf, paralel evreni şu şekilde tanımlamaktadır: “Tıpkı evrenimiz gibi, paralel evren de maddeyi, galaksileri, yıldızları, gezegenleri ve yaşam süren varlıkları içine alan bir uzay ve zaman bölgesidir. Daha doğrusu, denilebilir ki, paralel evren, içinde yaşadığımız evrenin bir benzeri ve kopyasıdır.”¹⁰ Bu yaklaşımı benimseyen bilim adamları, paralel evrenlerin ontolojik

² Bkz. Michael Talbot, *Holografik Evren*, (Çev. Güray Tekçe), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1997.

³ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992, s. 242.

⁴ Paul Davies, “The New physics: a synthesis”, *The New Physics*, (Ed. Paul Davies), Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 1 vd.

⁵ Michio Kaku, “What Happened Before the Big Bang”, *Astronomy*, vol. 24, no. 5, May, 1996, s. 36.

⁶ Kuantum teorisi, hakkında geniş bilgi için Werner Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, (Çev. Necibe Çakıroğlu), İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1972, s. 8 vd.

⁷ Fred Alan Wolf, *The Parallel Universes*, Touchstone Book, New York, 1990, s. 33.

⁸ Çağdaş kuantum fizikçilerinden biri olan David Deutsch, felsefi ve fiziksel bir eser olan *The Fabric of Reality*'de (London: Penguin Books, 1997) paralel evrenler fikrini savunmaktadır. Bu yaklaşımı *The Parallel Universes* adlı eserinde savunan fizikçilerden birisi de Fred Alan Wolf'tur.

⁹ Wolf, *a.g.e.*, s. 33; Deutsch, *a.g.e.*, s. 18, 44, 54.

¹⁰ Wolf, *a.g.e.*, s. 20-1.

olarak içinde yaşadığımız evren kadar gerçek ve sahici olduğunu düşünmekte ve bunu hararetle savunmaktadırlar.¹¹

Kuantum mekaniğinin önemli sonuçlarından birisi de gözlemcinin fiziksel sistemi etkilemesidir; yani insanın niyeti ve gözleme faaliyeti, evrenin yapısını etkilemektedir. Evrene atomik düzeyde bakıldığında, gerçeklik bir ölçüde onu nasıl gözlemlediğimize ve neyi görmek istediğimize bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle, atomik düzeydeki cisimlerin tek başına gözlemciden bağımsız olarak varlığını düşünmek mümkün değildir. Sözün özü, gözlemcinin bilinci gözlemlediği olguları etkilemektedir; bu etki, birçok bilim adamına göre paralel evrenlerin varlığını dikkate almadan objektif olarak anlayamaz.¹² İnsan bilincinin olguları nasıl etkilediği meselesine biraz daha yakından bakmak, konunun daha anlaşılabilir kılınması için gerekli gözükmektedir. Fizikçi Jack Sarfatti'ye göre, gözlemci fikri, bir çok olguyu açıklayabilir. Örneğin, bir sıvı veya gazdaki parçacıklar durmadan ileri geri hareket ederler, ona göre parçacıkların bir oraya bir buraya çarpmasının asıl nedeni, katılımcıların zihni faaliyetleridir.¹³ Teorik fizikçi Roger Penrose, insan bilincinin nesnelere nasıl etkilediğini kuantum mekaniğinin çok evrenler yorumu çerçevesinde şöyle açıklamaktadır: “Her bir gözlemcinin bilinç durumu ‘ikiye ayrılır’ kabul edildiğine göre her bir gözlemci iki kez varolacak, her varoluşunda farklı deneyimler edinecektir, (yani, bir bilinç durumu ölü kediyi, ötekisi ise, canlı kediyi görecektir). Gerçekten, yalnızca gözlemci değil, içinde yaşadığı tüm evren, dünyayı her ‘ölçmesinde’, iki (veya daha fazla) parçaya ayrılır. Böyle bir parçalanma, yalnız gözlemcilerin ‘ölçümleri’ nedeniyle değil, genelde kuantum olaylarının makroskopik büyümesi nedeniyle, tekrar tekrar oluşur ve bu şekilde oluşan evren ‘dalları’ çılgınca dal budak salmaya başlar”.¹⁴ Kuantum mekaniği, bilim tarihinde “çift yarıklı deneyi” olarak bilinen deneyde fotonun dalga mı yoksa parçacık mı olduğunu belirleyen şeyin gözlemcinin bilinci olduğunu söyler. Yine, bu teoriye göre, “Shrödinger’in kedisi” adı verilen düşünce deneyinde, kedinin ölü mü yoksa diri mi olduğunu belirleyen şey, insanın zihnidir.¹⁵ Dolayısıyla bir olgunun potansiyel durumdan aktüel hale gelmesi ve gerçekleşmesi, katılımcının varlığı ile mümkün olmaktadır.¹⁶ Buna göre,

¹¹ John Leslie, *Universes*, Routledge, London and New York, 1989, s. 6 vd; Alastair I Rae, *Quantum physics: illusion or reality?*, Cambridge University Press, Cambridge and New, York 1986, s. 75-83; Diğer taraftan, paralel evrenler yorumuna, birçok bilim adamı karşı çıkmış ve eleştirmiştir. Eleştiriler için bkz. Cafer Sadık Yaran, “Bilimsel Nesnellik ve Teistik İnanç”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, Samsun, 1998, s. 135 vd; Roger Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu-II*, (Çev. Tekin Dereli), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul, 1999, s. 180 vd.

¹² Wolf, *a.g.e.*, s. 21-2, 32; Penrose, *a.g.e.*, s. 181.

¹³ Michael Talbot, *Mistik Düşünce ve Yeni Fizik*, (Çev. Sabahattin Kurtay), İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 43.

¹⁴ Penrose, *a.g.e.*, s. 181; Gözlemcinin nesnelere etkilemesi meselesi, başta John A. Wheeler olmak üzere pek çok bilim adamı tarafından dile getirilen bir husustur. Örneğin, James Jeans, Michael Talbot ve Eugene Wigner, bu fizikçilerden bazılarıdır. Bkz. Talbot, *a.g.e.*, 38 vd.)

¹⁵ Çift yarıklı deneyi hakkında geniş bilgi için bkz. Rae, *a.g.e.*, 3-9; Krş. Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, (Çev. Sabit Say, Murat Uraz), Milliyet Yay., İstanbul, 1991, s. 68 vd; Shrödinger'in kedisi deneyinin mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Rae, *a.g.e.*, s. 9 vd.

¹⁶ Katılımcı ilke hakkında geniş bilgi için bkz. Barrow, John. D., Tipler, Frank, *The anthropic Cosmological Principle*, Oxford University Press, New York, 1986, s. 458-71; Gözlemci ve katılımcının mahiyeti, olguları etkilemesi gibi konular hakkında geniş bilgi için bkz. Talbot, *a.g.e.*, s. 25-45.

sistemin fiziksel özelliklerinde herhangi bir değişim olmamaktadır, değişim sadece bu özelliklerin potansiyellik ve aktüelliğinde ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Bu durum, çift yarı deneyi ile Shrödinger'in kedisi deneyinde daha somut ve anlaşılabilir bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

Modern bilim, klâsik bilimde olduğu gibi insanı gözlemediği olgulardan ve bunların bir hasılası olan evrenden bağımsız ve ayrı olarak değil, tam tersine onlarla bir bütünlük oluşturacak şekilde düşünmektedir.¹⁸ Paralel evrenler yorumunda da, aynı şeyler geçerlidir; yani insan evrenin veya evrenlerin bir parçası durumundadır ve o, evrenin varlığına katılmaktadır. Dolayısıyla modern bilim, gözlemciyi ve tabii ki, onun zihnini ve niyetini ön plâna çıkarmış olmaktadır. Bunun bizi illettği sonuç ise, insan bilincine (zihin) olağanüstü bir güç atfedilmesi ve bu yetinin olabildiğince öne çıkarılmış olmasıdır. Demek ki, gerçekliğin, evrenin veya evrenlerin mahiyetinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında, zihin ya da bilinç faktörü çok önemli bir rol oynamaktadır.¹⁹

Kuantum fiziği, öyle görünüyor ki, mikro-âlemden makro-âleme kadar pek çok şeyi etkilemiş ve betimlemiş; mekanik ve determinist bilim anlayışına büyük bir darbe vurmuş; hemen her alanda, bilim tarihinin bilinen akışını tersine çevirebilecek köklü bir değişim ve dönüşüm başlatmıştır. Takdir edilmelidir ki, bu etki ve değişimden başta, yakın ölüm tecrübeleri olmak üzere birçok parapsikolojik olay da doğal olarak nasibini almak durumundadır. Çünkü bir felsefeci "... bilim adamının vardığı sonuçlara hiçbir zaman kayıtsız kalamaz. Gerçek bir filozof, bilimsel sonuçlara rağmen değil, bilimsel sonuçlara göre felsefe yapacaktır... O halde, filozof için bilim adamının vardığı sonuçlar büyük bir önem taşır".²⁰ Dolayısıyla bir din felsefesinin ya da filozofun bütün bu olup bitenler karşısında kayıtsız kalmak yerine; mevcut bilgileri, güncelleştirmek, tartışmak, bilimsel gelişmelerin ışığında yeniden değerlendirmek ve bunlardan tutarlı, şümulü ve rasyonel sonuçlar çıkarmak en önemli ve belki de en öncelikli görevidir, diye düşünüyoruz. İşte bütün bu açıklamalar, bize parapsikolojik olayları modern bilimin ışığında yeniden ele alma, bilimle parapsikolojik olaylar arasındaki olası ilişkileri inceleme ve değerlendirme fırsatı vermektedir. Sözü edilen ilişkiler, elbette ki, genel psikoloji ve onun bir alt dalı olan din psikolojisi açısından da ele alınabilir. Ancak burada parapsikolojik olaylar bir din felsefesi fenomeni olarak ele alınacaktır.

¹⁷ M. Said, Kurşunoğlu, *İnsan-Evren İlişkisi ve Antropik İlke*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2002, s. 156.

¹⁸ Heisenberg, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁹ Paralel evrenler fikrinin hangi bilimsel gerekçelere dayanarak ileri sürüldüğü ve savunulduğu konusunda bir fikir edinmek için kuantum teorisinin ortaya konulmasında, anlaşılmasında ve açıklanmasında son derece önemli bir rol oynamış olan çift yarı deneyine bir göz atmak yeterlidir. Ayrıca bu deney, insan bilincinin mikro-kozmosu nasıl etkilediğini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Bkz. Hawking, *a.g.e.*, s. 68 vd.

²⁰ Mehmet Aydın, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 13.

2. PARAPSİKOLOJİK FENOMENLER

Paralel evrenler hipotezi ile çok yakın ilişki içerisinde olduğunu düşünülen ve bir çok düşünür tarafından da savunulan hususlardan birisi *Yakın Ölüm Tecrübeleri*-dir. Bu deneyimler, çağımıza özgü bir fenomen olmayıp tarihî kökenleri kadim dönemlere kadar uzanmaktadır.²¹ Bu konuda Batı dünyasında da çok sayıda araştırma yapılmış, onu tecrübe eden insanların anlattıkları rapor haline getirilerek yayımlanmıştır. Araştırmacılar, yakın ölüm tecrübeleri geçirenlerin bir dine mensup olup olmamaları arasında hiçbir farkın olmadığını belirtmektedirler. Tarih boyunca ve bugün, bu deneyimlerin şaşırtıcı ölçüde birbiriyle tutarlı olması dikkat çekicidir. Bu konuda yapılan araştırmalara ve yazılıp çizilenlere bakılacak olursa, yakın ölüm tecrübelerinin evrensel bir fenomen görünümü verdiği söylenilebilir.²²

Tipik bir yakın ölüm tecrübesini şu şekilde tanımlamak mümkündür: “ Öldü sanılan ama daha sonra gözlerini açan bazı hastalar karanlık ve sıkıcı bir tünelden geçerek pırl pırl bir dünyaya gittiklerini, hatta kendi bedenlerine dışarıdan bakma imkânına sahip olduklarını ve tekrar bedenlerine dönüp dönmeme konusunda e-peyce tereddüt geçirdiklerini ifade etmektedirler.”²³ Bazı farklılıklar olmakla birlikte, bu tanımın büyük ölçüde yakın ölüm tecrübesi geçirenlerin ortak deneyimlerini ifade ettiği söylenilebilir. Öyleyse bütün bu olup bitenler nereye konulacak ve nasıl bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır? Bu deneyimler, bir halüsinasyon mu yoksa gerçekliğe tekabül eden bir realite mi? Yahut da yakın ölüm tecrübesi geçiren insan, kısa süreli de olsa farklı bir evrene kapı mı aralamaktadır? Bu sorulara yakın ölüm tecrübesi araştırmacıları çeşitli şekillerde cevaplar vermişlerdir.²⁴ Bunlardan en dikkate değer olanı, hiç şüphesiz ki, yukarıda değinilen paralel evrenlerin varlığı kabulüne dayanan yaklaşımdır. Önde gelen bir çok yakın ölüm tecrübesi araştırmacısına göre bu deneyimleri geçirenler halüsinasyonlar ya da yanıltıcı fanteziler görmemekte; tam tersine farklı bir gerçeklik düzeyine yolculuk yapmış olmaktadır; bir anlamda bu deneyimler, başka bir evrene yapılan yolculuğu veya gidiş-gelişi ifade etmektedir. Onlar bu konuda yeterli delil olduğunu belirterek görüşlerinin haklılığını ortaya koymaya çalışırlar.²⁵ Bu tip bir araştırma grubunun başında bulunan George Gallup, söz konusu deneyimlere ilgi duyan araştırmacıların sayısının giderek arttığını ve onların bu konudaki değerlendirmeleriyle kendi ekibinin yapmış olduğu kapsamlı araştırmaların sonuçlarının bir noktada buluştuğunu, bir bakıma bunların paralel evrenlerin varlığını gösterdiğini belirtmektedir.²⁶

²¹ Bu deneyimlerin sekizinci yüzyıla ait *Tibet'in Ölüler Kitabı*'nda (Ruh ve Madde Yay., İstanbul-1991, 2. baskı) hem de 2500 yıl öncesine ait olduğu ileri sürülen *Mısır'ın Ölüler Kitabı*'nda (Ruh ve Madde Yay., İstanbul-1991, 2. baskı) ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bilinmektedir.

²² Talbot, *Holografik Evren*, s. 358 vd.

²³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 242.

²⁴ Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 242; Talbot, *a.g.e.*, s. 361 vd.

²⁵ Raymond A Moody, Paul Perry, *The Light Beyond*, Bantam Books, New York, 1988, s. 103-107, 151.

²⁶ George Gallup, William Procter, *Adventures in Immortality*, McGraw-Hill, New York, 1982, s. 31.

Dolayısıyla bazı araştırmacılar, bu tip deneyimlerin bir yanlısına ya da halüsinasyon olduğunu savunurken,²⁷ uzun yıllar yakın ölüm tecrübesi konusunda araştırma yapmış, aralarında fizikçilerin de bulunduğu birçok saygın araştırmacı bunların paralel evrenlerin varlığının çok önemli bir göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Anladığımız kadarıyla, burada yakın ölüm tecrübelerinin iki temel özelliği dikkatimizi çekmektedir: Bunlardan birisi, söz konusu deneyimin hemen her kültür ve toplumda varolması; diğeri de bu tecrübelerin önemli ölçüde birbiriyle tutarlı olmasıdır. Bu karakteristiği nedeniyle, yakın ölüm tecrübelerinin evrensel bir fenomen görünümü verdiği ifade edilmektedir. O halde, yakın ölüm tecrübeleri mahiyeti ve bu özellikleri nedeniyle birçok bilim adamını, daha önce dile getirilen paralel evrenlerin varlığı fikrine götürmüştür.

Paralel evrenlerin mistik veya psikolojik yorumlarından birisi, psikologların *Lüsid Rüyalarda* adını verdikleri rüyalarıdır. Psikologların ve bazı fizikçilerin bu tip rüyalara ilgisi son yıllarda artmaya başlamıştır. Lüsid rüya, "rüya görenin tam uyanıklık durumundaki şuurunu koruduğu ve rüya görmekte olduğunun farkında olduğu bir rüya türüdür."²⁸ Bu rüyaların kendine özgü bazı özellikleri vardır: Birincisi, insan şuurunu korumakta ve ne yaptığının farkında olmaktadır. İkincisi, normal rüyaların aksine, insan bu rüyalarda aktif durumdadır; insan görmüş olduğu rüyayı çeşitli yollarla yönlendirebilir. Örneğin insan bir kâbusu hoş ve güzel bir deneyime dönüştürebileceği gibi, rüya sahnesini değiştirebilir, belli kişileri ve durumları çağırabilir.²⁹ Paralel evrenler hipotezi ile psikoloji arasında çok yakın bir ilişki olduğunu savunan fizikçi Fred Alan Wolf, bu hipotezin psikolojinin değerini artırdığını belirtmektedir.³⁰ Wolf, lüsid rüyalar gördüğü sırada insan zihninin gerçek imgeler oluşturduğunu ve bu imgelerin uzayda bir yere ve bir hacme sahip olduğunu iddia etmektedir. Son çözümlemede o, bu tip rüyaların ve belki bir ölçüde diğer rüyaların da gerçekte paralel evrenlere yapılan yolculuklar olduğu sonucuna varmaktadır.³¹ Wolf, paralel evrenlerin gerçek imgeler olduğunu düşündüğü için, lüsid rüya görme

²⁷ Bu tip bir yaklaşım içinde olanların, genellikle, ölüm sonrası yokluk anlayışını savunan materyalist düşünürler olduğu görülmektedir. Susan Blackmore ve George Graham gibi düşünürler, bunlara örnek gösterilebilir. Materyalistlerin yakın ölüm deneyimlerinin geçersizliğine ilişkin ileri sürdükleri fiziksel yoruma dayalı iddiaları hakkında başka itirazları ve bunların yararlı bir eleştirisi için bkz. Metin Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 144 vd.

²⁸ Talbot, *a.g.e.*, s. 106.

²⁹ Talbot, *a.g.e.*, s. 105 vd.

³⁰ Wolf'a göre paralel evrenler hipotezi çok kişiliklilik ve şizofreni gibi bir çok hastalığın ortaya çıkış nedenini anlamamıza, dolayısıyla onları tedavi etmemize yardımcı olabilir. Bkz. Wolf, *a.g.e.*, s. 22-4; Kendisi de sık sık lüsid rüyalar gördüğünü dile getiren Wolf, holografik modelin bu tip rüyaları açıklayabileceğini belirtmektedir. Buna göre holografik bir film parçası esasında sanal ve gerçek olmak üzere iki imge oluşturmaktadır. Sanal imge, filmin arkasındaki alanda belirirken, diğeri filmin önündeki alanda odaklanmaktadır. Bunlar arasındaki temel farklılık, sanal bir imge oluşturan ışık dalgalarının zahiri bir odak veya kaynaktan ayrılır gibi görünmesidir. Bir hologramın sanal imgesi uzayda, bir aynadaki imgeden daha fazla yer kapladığından dolayı, bu bir yanlısamadır. Bir hologramın gerçek imgesi ise bir odağa doğru gelen ışık dalgaları tarafından oluşturulur ve bu bir yanlısama değildir. bkz. Wolf, *Star Wave*, Macmillan, New York, 1984, s. 238.

³¹ Talbot, *a.g.e.*, s. 107 vd.

yeteneğine, “paralel evren farkındalığı” veya “paralel evrenlerin farkında olma yeteneği” adını vermenin daha doğru olacağını belirtmektedir.³²

Benzer bir yaklaşım da psikiyatrist Stanislav Grof tarafından ileri sürülmüştür. Ancak onun yaklaşımı, psikolojik problemleri olan deneklerin rahatsızlığına dayanmaktadır. Grof'a göre bu rahatsızlıkların birçok nedeni vardır; ancak bunların bizim konumuzla ilgili olan yönü, deneklerin bazen insan ötesi zekâlarla, bedensiz varlıklarla ilişkiye girmeleri, paralel evrenlere ve diğer gerçeklik düzeylerine geçebilmeleridir. Örneğin depresyon geçiren bir kişi, Grof'un tespitine göre kendini başka bir boyutta veya başka bir evrende bulmuş, etrafı birdenbire aydınlanmış; denek hiç kimseyi görmemesine rağmen, etrafında bedensiz varlıkların olduğunu seziniştir. Ona göre, bu durum paralel evrenlerin varlığı fikriyle gayet başarılı bir biçimde açıklanabilmektedir.³³ Wolf ve Grof gibi bilim adamlarının lüsid rüyaları paralel evrenlerin varlığı ve bunlara yapılan yolculuklar olarak değerlendirmesi, gerçekten düşündürücü ve ilgi çekici görünmektedir. Her iki bilim adamı da lüsid rüyalar gördüğü esnada insan zihninin gerçek imgeler oluşturabildiği gerçeğinden hareketle aynı sonuca ulaşmaktadır. Tek fark, üzerinde çalışılan olguların farklı olmasıdır; birinde obje olarak lüsid rüyalar diye anılan rüya tipi esas alınmış, diğersindeyse ruhsal rahatsızlıklar söz konusu edilmiştir. Varılan sonuç ise aynıdır, yani paralel evrenler.

Paralel evrenler meselesi ile ilintili olarak görülebilecek bir başka husus da psikologların ve psikiyatristlerin *Beden Dışı Deneyimler* (BDD) şeklinde dile getirdikleri fenomenlerdir. Bu deneyimler, şuur veya zihnin bireyin fiziksel bedenini terk ederek veya ondan ayrılarak başka bir yere gidebilme özelliği şeklinde tanımlanabilir. Bunun, yeni bir fenomen olmayıp tarih boyunca, pek çok toplumda ve toplumun hemen her katmanındaki bireyler tarafından tecrübe edilmiş olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu açıklamalar, beden dışı deneyimlerin çok yaygın bir deneyim olduğunu göstermektedir. Tipik bir beden dışı deneyimi, genellikle kendiliğinden meydana gelmekte, daha ziyade uyku, hastalık, anestezi, meditasyon ve travmatik olaylar sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu tür vakaları inceleyen psikologlar, - bunların büyük çoğunluğu bu tecrübeyi yaşadıklarını belirtiyorlar- bu deneyimleri geçiren kimselerin normal, çok sağlıklı ve uyumlu bir kişiliğe sahip olduklarını belirtmektedirler. Örneğin çocukluk döneminde bir çok kişi bu tür deneyimler yaşadığını söylemektedir. Uyku esnasında kişi kendine dışardan bakma imkânı bularak gök yüzünde uçtuğunu, hatta duvarların içinden geçerek tepelerin üzerinden süzülüğünü ve bu şekilde büyük bir heyecan yaşadığını, çok hoş ve eğlenceli vakit geçirdiğini ifade etmiştir. Yine, beden dışı deneyiminde ortaya çıkan bir başka durum da kişinin kendini çok farklı bedenlerde ve başka mekânlarda bulmasıdır. Geçmiş ve geleceğe, hatta uzayın derinliklerine beden dışı yolculukların yapılabildiği

³² Wolf, “The physics of Dream Consciousness: Is the Lucid Dream a Parallel Universe?” *Lucidity Letter* 6, N. 2, December 1987, s. 133.

³³ Talbot, *a.g.e.*, s. 108-111.

birçok örnek görmekteyiz. Bu özellikler, bu tip deneyimlerle karşı karşıya kalmış insanların büyük çoğunluğu tarafından dile getirilmiştir.³⁴

Görebildiğimiz kadarıyla, bazı bilim adamları, beden dışı deneyimleri, yakın ölüm deneyimleri ve lüsid rüyalarda olduğu gibi, paralel evrenlerle ilişkilendirmektedir. Ancak bu deneyimlerin mahiyetinden ve genel karakteristiğinden hareketle olası bir ilişki kurmak mümkündür. Daha doğrusu, beden dışı deneyimleri yaşayan insanların başka bir boyuta veya evrene yolculuk yaptıkları söylenilebilir. Böyle bir şeyi düşünmek için bir çok neden varken, aksini hesaba katmak için belki çok daha az neden olabilir. Nitekim, beden dışı deneyimlerin mahiyeti ve genel özellikleri itibariyle bütünsel olarak hesaba katıldığında, lüsid rüyalar ve yakın ölüm tecrübelerinde olduğu gibi, onun da bizi iletceği sonuç, paralel evrenlerin varlığı meselesi olabilir. İnsanın bir anda kendini bulduğu bu evren, dikey olarak iç içe geçmiş olabileceği gibi, yatay olarak yan yana veya paralel bir evren de olabilir. Ancak yanlış anlamaya meydan vermemek için hemen belirtelim ki, burada parapsikolojik fenomenler ile paralel evrenler arasında kurulmaya çalışılan olumsal ilişki, bu fenomenlerle evrenlerin ya da bunlar arasındaki ilişkinin muhtemel veya olası açıklamaları olarak da görülebilir. Yoksa, buradan parapsikolojik fenomenlerin kesin olarak paralel evrenlerin varlığını ortaya koyduğu gibi bir sonuç çıkmamalıdır. Burada yapmaya çalıştığımız şey, parapsikolojik fenomenler ile paralel evrenler arasında olması muhtemel olan bir ilişkiyi, bu konulardaki bilimsel verileri de kullanarak çağdaş din felsefesi ışığında irdelemek, bazı noktaları eleştirmek ve değerlendirmekten ibarettir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME

Görünüşe bakılırsa, buraya kadar kısa da olsa açıklamaya çalıştığımız parapsikolojik deneyimleri, paralel evrenlerin varlığı şeklinde yorumlayanlar, bu konuda bazı önemli kanıtların olduğunu savunmaktadırlar. Buna bağlı olarak, insan zihni tarafından üretilen imgelerin, paralel evrenlerin gerçekliğini ortaya koyduğunu anlamak mümkün değildir. Burada eleştiriye konu olan şey, paralel evrenlerin var olup olmadığı değil, daha ziyade bu evrenlerin insan zihni tarafından yaratıldığı savıdır. Başka bir deyişle, nasıl oluyor da bazı rûhî tecrübeler yaşarken, zihin aynı zamanda gerçek imgeler oluşturabiliyor? Ne bu imgelerin gerçekliğe karşılık geldiğini, ne de delil olarak takdim edilen öteki gerekçeler, paralel evrenlerin varlığını doğrulamaya ve ortaya koymaya yetmez. Her şeyden önce paralel evrenlerin varlığı tezi, daha önce de değindiğimiz gibi, temelde kuantum teorisinin, yani fiziğin konuları arasında yer almaktadır, psikolojinin değil. Dolayısıyla bu konuda ille de bir kanıt aranacaksa, bu öncelikle fiziksel bir kanıt olmalıdır. Öyle görünüyor ki, burada iki farklı alan, fizikle psikoloji konu itibariyle birbirine karıştırılmıştır. Yukarıda kanıt olarak takdim edilen şeyler, belki psikoloji için bir anlam ifade edebilir, ama bilim için durum oldukça farklıdır. Bununla birlikte, paralel evrenler konusunda

³⁴ Bu konuda farklı örnekler ve daha geniş bilgi için bkz. Talbot, *a.g.e.*, s. 343 vd; BDD'ler, yakın ölüm deneyimlerinin (YÖD) bir alt basamağı olarak değerlendirilmektedir. BDD'lerin mahiyeti ve YÖD'le ilişkisi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Yasa, *a.g.e.*, s. 138-140.

psikolojik verilerin doğrudan doğruya değil de, belki “dolaylı kanıt” olmasından bahsedilebilir. Burada anlatılanlardan anladığımıza göre paralel evrenler görüşü gerçekliğe tekabül etmekten ziyade, bize bir çeşit “zihnî imajlar dünyası” gibi gelmektedir. Başka bir deyişle, sadece psikolojik ve parapsikolojik deneyimlerden hareketle varolduğu iddia edilen evrenler, zihinsel imgeler olarak gözükmektedir. Oysa, bilimsel platformlarda dile getirilen paralel evrenler, bilinç veya zihinle ilişkili olmakla birlikte, salt zihinsel imgeler olarak değil, belki gerçekliğe tekabül eden bir mahiyete sahip olabilir.

Paralel evrenler hipotezi ile sözü edilen “tecrübeler” iki temel noktada bulunmaktadır; birincisi, hem modern bilimde, onun bir yorumu olan paralel evrenler hipotezinde hem de yakın ölüm tecrübesi ve benzer olaylarda insan bilinci veya zihni ön plâna çıkmakta ve merkezî bir yer işgal etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla, psişik vakaları paralel evrenler şeklinde açıklayan yaklaşımın “indirgemeci” bir tutum içinde olduğu çok açıktır. Burada “bütün ruhî olayları, zihnî olaylara ircâ etmek ve bu sonuncuları da beynin fonksiyonları olarak tam anlamıyla izah etmek”³⁵ mümkün değildir. Daha doğrusu, burada hem ruhî hem de fizikî olaylar zihnî olaylara indirgenmiş, sonuçta bütün olup bitenler beynin yapıp etmeleri olarak görülmüştür. Oysa şuur veya bilincin bütünüyle beynin bir fonksiyonu olduğu kesinlikle bilinmemektedir.³⁶ Eğer bir şeyi, kendi bağlamı içinde izah etmez ve indirgemeciliğe kapı aralarsanız, bunun sonu gelmez ve neticede her şeyi birbirine indirgeyebilir ve karıştırabilirsiniz. Çünkü indirgemecilik, şeylerin otonomluğunu ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda evrendeki olgu ve olayların farklılığını ve çeşitliliğini açıklayamayız.

İkincisi, bize göre paralel evrenler yorumuyla diğer tecrübeler arasında büyük bir benzerlik ve uyum göze çarpmaktadır. Paralel evrenler hipotezi ile parapsikolojik olaylar arasındaki uyum ve benzerlik, ikincisinin birinciye işaret ettiğini gösterebilir, ancak böyle bir şey tam olarak onun varlığını kanıtlamaya veya ortaya koymaya yetmez.

Biz yakın ölüm tecrübeleri gibi olayları paralel evrenlerin ontolojik varlığı şeklinde açıklayan bilim adamlarına iki noktada katılmıyoruz: Evvelâ, yukarıda açıklandığı gibi, onların, ruhî ve fiziksel olayları zihinsel olaylara indirgemeleri ve bunu da beynin faaliyetleri olarak görmeleri; ikinci olarak, bu konuda son derece katı ve iddialı bir tutum içinde olmaları, gerçekten kabul edilebilir ve savunulabilir bir şey değildir. Gerekçeleri ne olursa olsun, psişik ve parapsikolojik fenomenleri, katı bir biçimde paralel evrenler olarak gören ve savunan bilim adamlarının görüşlerine katılmak mümkün değildir. Onların bu konudaki görüşleri, çok iddialı, biraz da abartılı gözükmektedir. Yakın ölüm tecrübeleri gibi fenomenler, paralel evrenler hipoteziyle aralarındaki olumlu ilişkiye, benzerlik ve paralellığe rağmen, bize paralel evrenlerin ontolojik varlığı hakkında çok kesin ve iddialı konuşma hakkını verecek güçte değildir. Biz eğer paralel evrenler gerçekten varsa, (henüz olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz) bütün bunlar, yine de, onların varlığını kanıtlamaya yet-

³⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 243.

³⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 243.

mez. Başka bir deyişle, “yakın ölüm tecrübeleri, beden dışı deneyimler ve lüsid rüyalar, paralel evrenlerin varlığını savunmaktadır, o halde, paralel evrenlerin varlığı bir gerçektir” diyemeyiz. Ancak bu, paralel evrenler hipotezi ile bazı parapsikolojik olaylar hakkında hiç konuşamayacağımız ve bunlar arasında herhangi bir ilişki kuramayacağımız anlamına da gelmemelidir. Bu konudaki mevcut veriler ışığında, belki sınırlı da olsa söz konusu hususları, konuşup tartışma imkânımız vardır. Bu nedenle, paralel evrenler hakkındaki mevcut veriler, bize bu konuda bazı şeyleri konuşma hakkını vermekte, ancak “kesin” şeyler söyleme imkânı vermemektedir.

Diğer taraftan, paralel evrenler yapısı itibariyle, psikolojinin konusu değil, her şeyden önce müspet bilimin konuları arasında yer almaktadır. Ancak bu, paralel evrenler fikrinin psikolojik boyutlarının veya psikoloji ile herhangi bir ilişkisi olmadığı anlamına da gelmez. Bilebildiğimiz kadarıyla, bilgide bütünlük esastır, yani insan, yaşadığı dünyada zihinsel ve tecrübi birikimlerden tutun da metafizik ve vahyî bilgilere kadar pek çok disiplini (bilim, felsefe, metafizik, din, sosyoloji, psikoloji...) daha iyi anlamak ve analiz etmek için çeşitli dallara ayırmaktadır. Yoksa insan hafızasının bu kadar kompleks ve çok boyutlu bir yapıyı bir çırpıda anlayabilmesi ve bunları anlamlandırabilmesi ve bunlardan anlamlı sonuçlar çıkarabilmesi hiç de kolay bir iş değildir. Dolayısıyla disiplinler arasında az veya çok, bir şekilde bir ilişkinin olduğu yadsınamaz bir realitedir. Çünkü bunlar arasındaki ayırım mutlak değil, izâfidir. Disiplinler arasında mutlak ve kesin bir ayırım bölünmüşlüğü ve parçalanmışlığı da beraberinde getirebilir. Kaldı ki, pek çok alana ait bilgi, insanın hafızasında ve günlük yaşayışında birlikte ve çoğu kez aynı anda yaşanabilmektedir. Bununla birlikte, insan aklının, ister istemez, disiplinler arasında var olan -az veya çok- ilişkiye bilgide bütünlük açısından bakması, bu ilişkileri daha sağlıklı ve doğru kurabilmesi için, disiplinleri birbirine karıştırarak indirgemecilik tehlikesinden uzak durması ve onlar arasındaki sınır çizgilerini çok iyi bilmesi gerekir. O bakımdan, paralel evrenler hipotezi ile yukarıda değinilen tecrübeler arasında bir ilişki kurarken, bilimle psikolojinin konularını birbirine karıştırmamak, aralarındaki sınır çizgisini iyi belirlemek ve bu konuda olabildiğince ihtiyatlı davranmak ve söz konusu ilişki hakkında verileri zorlayarak çok katı bir tutum takınmamak gerekir. Yoksa paralel evrenler yorumu ile bu tecrübeler arasında bir ilişki kurulamayacağını değil, tam tersine kurulabileceğini; ancak bunun çok “katı” ve “kesin” bir biçimde değil de, biraz daha “yumuşak” olması gerektiğini söylemeye çalışıyoruz. Belki, “Bir konuda hiçbir şey söylememektense, emin olmadan bir şeyler söylemek daha iyidir”.³⁷ Kaldı ki, paralel evrenler fikri ile diğer tecrübeler arasındaki ilişki, görebildiğimiz kadarıyla, o kadar da emin olunmadan dile getirilen şeyler değildir. Dolayısıyla yukarıdaki ilişkilere ve buraya kadar yapılan açıklamalara bakarak, yakın ölüm tecrübeleri, beden dışı deneyimler ve lüsid rüyalar ve benzeri hadiseler, paralel evrenler hipotezini destekleyen psikolojik yorumlar olarak bakılabilir. Bu tecrübeleri, paralel evrenlerin psikolojik dayanakları ve yorumları şeklinde değerlendirmek çok da yabana atılabilecek bir yaklaşım gibi gözüküyor. Çünkü paralel evrenlerin varlığı mesele-

³⁷ Richard Feynman, *Her Şeyin Anlamı*, (Çev. Osman Çeviktay), Evrim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

si, çok kesin olmamakla birlikte hem modern bilimden hem de psikolojiden şu veya bu şekilde destek görmektedir.

Gerek beden dışı deneyimler, gerekse yakın ölüm tecrübeleri, ve benzeri hadiseler için “tesadüf deyip geçmek de, onların bildiğimiz bilimsel yollarla doğrulamalarını sağlamak da kolay bir iş değildir”.³⁸ Bu tip parapsiolojik olayları “...bilimsel yollarla açıklanamıyor diye bir tarafa atmak, bizzat bilimsel yaklaşıma ters düşer. Eğer bilim, alışılmamış olanı, ender olanı bir tarafa itmeyi adet haline getirmiş olsaydı, bugünkü başarısına asla ulaşamazdı”.³⁹ Yakın ölüm tecrübeleri, beden dışı deneyimler ve daha birçok psişik ve parapsiolojik olaylar, öyle görünüyor ki, müspet bilimin konuları arasında yer almamaktadır. Bir olgu ya da olgular kümesi hakkındaki arayışımızı, bildiğimiz anlamda bilimsel yollarla açıklanamıyor diye, onların yanlış ve aptalca şeyler olduğunu hükmederek terk mi etmeliyiz yoksa başka bir yola mı baş vurmamız? Hemen belirtmek gerekirse, “...eğer bir şey bir gözlemin testine konu olamıyorsa, bu onun ölü, yanlış ve aptalca olduğu anlamına gelmez”.⁴⁰ Tam tersine, ciddiye alınıp üzerinde kafa yormayı gerektirir. Çünkü “insanlar, her zaman, karşılaştıkları ve merak ettikleri bütün olayların doğru açıklamalarını araştırmışlar; olayların nedenlerini, ve niçin bu nedenlerin bu sonuçlara sebep olduklarını bulmaya çalışmışlardır. İnsanların böylesine açıklama arayışlarında, bazen pratik amaçlar, bazen de, pratik olmayan daha derin amaçlar rol oynar”.⁴¹

Analistik felsefe geleneğinin önde gelen temsilcisi ve saygın bir din felsefecisi olan Richard Swinburne, olguların açıklamasını genel olarak iki farklı biçimde yapabileceğimizi savunmaktadır. Bunlardan biri, “bilimsel açıklama”, diğeri de “kişisel açıklama”dır. Bilimsel açıklama, ön koşulları ve doğa yasalarını kapsarken; kişisel açıklama ise, kişiler ve onların amaçlarını konu edinmektedir. Dolayısıyla olguların en iyi açıklaması, bu iki açıklama türünden biriyle yapılabilir; bilimsel kriterlere uygun bir açıklama bulamadığımız takdirde, kişisel açıklamayı devreye sokmalıyız.⁴² Parapsiolojik olguların paralel evrenlerin ontolojik varlığı şeklinde yorumlanmasına kişisel açıklama biçimi olarak bakılabilir. Bu bakımdan, böyle bir açıklama, gerçekten de ciddiye alınmayı hak eden bir açıklama olarak gözükmektedir. Parapsiolojik olgular hakkında yapılan açıklama ve yorumlar, önemli ölçüde kişisel açıklama olmasına rağmen, belli ölçüde bilimsel açıklama biçimiyle, dolayısıyla modern bilimle de ilgili olduğu söylenilebilir. Buraya kadar özetleme çalıştığımız deneyimlerde, esas itibarıyla hemen her şeyin zihin ya da şuurda olup bittiği, bunların tümüyle zihnin bir hasılası olduğu, deyim yerindeyse zihnin şeyleri “inşa” ettiği söylenilebilir. Çünkü bu deneyimlerde insan, bedenini terk ederek kendisini bulunduğu mekânın dışında bir başka yerde veya boyutta bulmakta gibidir. Daha doğru-

³⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 242.

³⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 242 vd.

⁴⁰ Feynman, *a.g.e.*, s. 25.

⁴¹ Cafer Sadık Yaran, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Aklılığı*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s. 87.

⁴² Swinburne’ün belirttiğine göre, insanların niyet ve amaçlarının önemli rol oynadığı, din, metafizik, tarih, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinler bize kişisel açıklamalar sunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Yaran, *a.g.e.*, s. 87 vd.

su, bu tip fenomenlerde, sanki insan kendini mahiyetini belki tam olarak kavrayamadığı ve algılayamadığı, bildiğimiz anlamdaki zaman ve mekân olgularını aşarak bir “başka boyut”ta ya da “bilinç düzeyi”nde bulunmaktadır. Bu başka boyut meselesinin, hem modern bilimden, hem de psikolojik tecrübelerden destek görmesi, sözü edilen parapsikolojik fenomenlerle ilişkilendirilen paralel evrenlerin varlığı düşüncesinin salt ütöpik bir şey olmanın ötesinde bir mesele olduğunu akla getirmektedir.

Söz konusu deneyimlerin, kısaca her şeyin açıklaması aranmalı mıdır? Bir açıklama biçiminin nihaî bir açıklama olduğundan ne zaman emin olabiliriz?⁴³ Bazı düşünürlere göre “...her şeyin açıklamasını aramalıyız. Sonuçta da, eğer getirilen açıklama basitse ve doğru kabul edildiğinde bizi aksi halde beklenilmeyecekken delil olarak ele aldığımız şeyi beklemeye götürüyorsa, ancak o zaman yeterli bir açıklama bulduğumuzu varsaymalıyız. Nitekim bilim tarihi; karmaşık, çok yönlü, uyumlu ve farklı şeylerin bir açıklamaya ihtiyaç duyduğuna ve basit bir şeyle açıklanması gerektiğine hükmettiğimizi gösterir”.⁴⁴ Bir arama ve sorgulama faaliyetine girmeden, bir şeyin açıklamasının olup olmadığını ve eğer varsa, bunun yeterince ikna edici bir açıklama biçimi olduğundan emin olamayız. O bakımdan, olgular hakkında öncelikli olan şey, ne kadar karmaşık olursa olsun, bir açıklama arayışında olmaktır. Bu açıklama da olabildiğince basit olmalıdır. Çünkü böyle bir arayış olmadan çözüme ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Fakat bazı problemler için geliştirilen açıklama biçimleri yeterince gelişmemiş olabilir veya problem tam olarak tespit edilememiş olduğu için kimi çözümler, çözüm olmak bir yana, önemli bir sorun da teşkil edebilir. Herhangi bir sorun için belki birden çok çözüm yolları olabilir. O nedenle, bazen tek bir çözüm yolunda diretmemek, başka alternatiflerin de olabileceğini hesaba katmak daha rasyonel ve daha bilimsel bir tutum olabilir. Çağdaş ve tanınmış teorik fizikçilerden biri olan Richard Feynman’ın da haklı olarak belirttiği gibi, problemlerin çözümü için, kapıyı bilinmeyene, alışılmışın dışında olana daima aralık bırakmak zorunludur; çünkü böyle bir tavır içinde olmak son derece bilimseldir.⁴⁵

SONUÇ

Sonuç olarak, alışılmış bilimsel yöntemlerle olmasa bile, beden dışı deneyimler, yakın ölüm tecrübeleri ve lüsid rüyalar gibi parapsikolojik fenomenler hakkında yapılan açıklamaların, paralel evrenlerin varlığına işaret olabileceği ya da onu dolaylı olarak da olsa destekleyebileceği şeklindeki yaklaşımların, eleştiriye konu olan bazı yönleri dışında, ciddiye alınması gerekmektedir. Böylece bu tür olaylar hakkında yapılan her ciddi açıklama biçimi, belki de zamanla bizi doğruya biraz daha yaklaştıran önemli bir adım olabilir. Bu fenomenler hakkındaki diğer açıklama biçimleri ne olursa olsun, onları paralel evrenlerin varlığı şeklinde yorumlayan açıklamaların hem modern bilimden hem de parapsikolojiden destek bulması bu konudaki kanaatleri güçlendirmektedir.

⁴³ Yaran, *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁴ Yaran, *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁵ Feynman, *a.g.e.*, s. 34.

Parapsikolojik olgularla paralel evrenler arasında bir ilişki kurulabilir, belki bu bağlamda onların bu evrenlere işaret edebileceği de söylenilebilir. Ancak bunu ötesinde parapsikolojik fenomenlerin paralel evrenlerin varlığını ortaya koyduğunu veya zihinsel imgelerin gerçekliğe tekabül ettiğini söylemek oldukça iddialı ve abartılı gibi gözükmemektedir. Dolayısıyla, çeşitli psikolojik tecrübeler yaşadığı sırada, insan zihninin gerçekliğe tekabül eden paralel evrenleri yarattığı savını anlamak da savunmak da pek kolay gözükmemektedir.

Son olarak, bir disiplinle öteki disiplin arasında ilişki kurarken, müspet bilimle diğer disiplinleri, konu, yöntem ve amaç itibarıyla birbirine karıştırmamak, ilişkilerde çok katı bir tutum takınmaktan kaçınmak ve bu konuda olabildiğince ihtiyatlı davranmak sağduyuya daha uygun gözükmemektedir. Bu konuda son olarak şunu da belirtelim ki, bu tip fenomenler henüz müspet bilimin konuları arasında yer almış görünmüyor olması gerçeğinden, bu konudaki çabaların boşa gideceği veya anlamsız olduğu sonucu asla çıkmamalıdır. Öyle sanıyorum ki, son çözümlemede, bütün bunları basit bir "rastlantı" deyip göz ardı etmek de, onları "kesin" olarak bir yerlere bağlamak da, çok doğru bir tutum olmasa gerektir.